

ВІД ТИПІВ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ ТА ЇХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ДО АНАЛІЗУ ДЕРЖАВИ ТА ЇЇ ІНСТИТУТІВ

На жаль, дотепер питання генези держави, її організації і функціонування розглядається відокремлено від того політичного поля, на якому тільки й виростає державна влада, діють державні інститути, складається їх ефективне і неефективне буття. Навіть у державотворчих дослідженнях, присвячених сучасній державі, держава розглядається, по суті, тільки як інституціональне утворення й одна зі складових політичної системи суспільства. При цьому мова йде винятково про визначальну роль держави у впливі на всі компоненти політичної системи і зовсім не розглядається вплив політичної системи як поля буття держави на її існування [1]. У цьому зв'язку має принципове значення зміна підходу до аналізу держави шляхом використання напрацьованих питань становлення, трансформації і типологізації політичних систем. Одне із сучасних трактувань політичних систем та їх трансформації [2], що одержало визнання за глибину компаративістського (порівняльного) аналізу політичних систем, які діють і діють, може бути використане для поглиблення уявлень про існування і трансформацію держави та її інститутів.

Помітимо, що після розповсюдженої у вітчизняній літературі марксистсько-ленінської концепції історичних типів держави та їх взаємозв'язку [3] це, по суті, перша ґрунтовна спроба представити зміни в політичній сфері і державному розвитку, використовуючи набір компонентів, виражених у різних цивілізаціях і культурах.

Необхідно визнати, що держава з моменту свого виникнення існує в рамках деякої політичної системи і її буття визначається особливостями того типу політичної системи, до якої вона належить. Використовуючи порівняльний (компаративний) аналіз політичних систем, спочатку Д. Ептер, а потім і Ч. Ендрейн виділили чотири типи політичних систем: народну (племінну), бюрократичну (автократичну), погоджувальну і мобілізаційну. Ці типи політичних систем розрізняються за культурним, структурним і поведінковим параметрами [2, 8]. Культурні цінності формують політичні завдання. Визначають злиття чи диференціацію духовних і моральних цінностей, з одного боку, і матеріальних інтересів — з іншого. Структурний аспект визначає характер влади держави над соціальними групами і населенням з метою її централізації (концентрації) чи деконцентрації. Поведінковий аспект пов'язаний з поведінкою політиків і звичайних членів суспільства, особливостями взаємодії між керуючими і керованими. Існування між ними значної дистанції — свідчення елітарного типу взаємодії, тоді як незначна політична дистанція дозволяє говорити про існування егалітарного типу взаємодії.

Народні (племінні) системи являють собою бездержавні суспільства. В них матеріальна діяльність (полювання, землеробство і т. д.) нерозривно пов'язана

з духовними цінностями (шануванням богів). Дистанція між правлячими (вождями) і керованими, по суті, мізерна.

У теперішній час народні (племінні) системи практично зникли, однак аж до третього тисячоріччя до н. е. вони існували в різних частинах земної кулі. У цих розрізненних, децентралізованих егалітарних системах більшість рішень, що мали значення для всього суспільства, вироблялася всередині нуклеарної чи розширеної сім'ї. У такий спосіб політична система функціонувала як одна велика сім'я. Життєвим принципом процесу прийняття політичних рішень у такій системі була суспільна солідарність, заснована на відданості всіх і кожного священним цінностям. Суспільством керували старійшини і священнослужителі. Панував дух згуртованості, співробітництва, структурної однорідності суспільства і рольової спеціалізації.

Народні (племінні) системи мають принципове значення для розуміння сучасних політичних процесів. Протягом XIX і XX століть вони ще існували в окремих регіонах, знаходячись у підпорядкуванні сучасних бюрократичних режимів [2, 31–42].

З чотирьох головних типів політичних систем протягом останніх трьох тисячоріч найпоширенішим був бюрократичний авторитарний режим. Аграрні бюрократії правили в єгипетській, китайській, римській, османській і російській імперіях. Європейські колоніальні держави керували своїми колоніями за допомогою бюрократії.

Причина найширшого розповсюдження бюрократичних авторитарних систем пов'язана з тим, що для управлінського апарату бюрократичний контроль уявляється найбільш ефективним засобом для протистояння хаосу. Для цієї системи характерним є затвердження порядку шляхом створення відповідних організацій (бюрократичних структур), насамперед в особі сильних державних інститутів. Тут наявність єдиного управлінського апарату держави дозволяє правлячим елітам утримувати владу і впливати на темпи економічного росту. У цілому ж в умовах аграрних і індустріальних бюрократичних авторитарних систем над соціальними групами панує держава, а на поведінковому рівні правителів і керованих розділяє політична дистанція: еліта включена в політичний процес, але маси залишаються пасивними, апатичними і песимістичними [2, 43–46].

Повніше всіх демократичні ідеали свободи і рівності втілені в погоджувальній політичній системі, провідним принципом якої є узгодження інтересів. Конкуренція між партіями, виборність законодавчих органів, незалежність засобів масової інформації і добровільність об'єднань роблять урядову політику підзвітною громадянам. Погоджувальна система повною мірою розкривається в ринкових відносинах. Для такої системи особливо важливі правила поведінки й інститути, що забезпечують улагоджування конфліктів. Так договірне право обмежує економічну поведінку, а конституційні процедури обмежують діяльність уряду. Прерогатива прийняття найважливіших політичних рішень належить політичному керівництву, як формальному державному (законодавцям, державним службовцям, суддям), так і підприємницькому (учасникам

переговорів і угод). Улагоджуванню групових розбіжностей сприяють такі політичні інститути, як суди, законодавчі органи, коаліційні партії і загальноосвітні школи. Ці інститути, з одного боку, формують єдині цінності, свідомість співробітництва, толерантності, готовності до компромісу, а з іншого — відіграють роль арбітрів у досягненні згоди і подоланні конфліктів. Погоджувальна політична система найбільш ефективна там, де існують високі темпи економічного розвитку і немає великого розриву в доходах населення. Ні держава, ні партії в цих системах не зводяться до рангу трансцендентних інститутів, оскільки політику здійснюють на основі договірних відносин при забезпеченні обмеженого конституційного правління [2, 69–72].

Погоджувальна політична система виступає в двох варіантах, а саме: у вигляді змагальної олігархії і плюралістичної демократії. Розходження між ними міститься в ступені участі в політиці та інституціоналізованій груповій конкуренції. В умовах змагальної олігархії у владі бере участь незначна частина суспільства: заможні люди, церковні ієрархи, великі землевласники, бізнесмени, вищі державні службовці та військові. Плюралістична демократія, навпаки, створює можливості для участі у владі представників різних рухів, об'єднань, політичних груп, іншими словами, діє в умовах широкої участі мас у політиці. В обох типах погоджувальної системи (змагальній олігархії і плюралістичній демократії) функціонування урядових структур відбувається на тлі децентралізації влади, коли регіональні політичні інститути і договірні асоціації мають самостійний вплив. Центральна державна влада здійснює, головним чином, координацію діяльності в рамках цілого і покладається або на президента, або на прем'єр-міністра, або може бути покладена на кабінет міністрів чи вищих державних чиновників [2, 72–78].

Найчастіше сьогодні погоджувальні політичні системи розглядаються як вікно в майбутнє. Одночасно висловлюються сумніви щодо загального прийняття погоджувальних систем, оскільки для більшості країн процес прийняття рішень як і раніше пов'язаний з бюрократичними й авторитарними тенденціями.

Вважається, що поява мобілізаційних політичних систем викликана потребою швидкого досягнення соціальних перетворень у суспільстві. Фундаментальні зміни досягаються за допомогою ідеологічних закликів, політичної організації і залучення мас у політичний процес. Боротьба за загальне благо — національну незалежність, економічний зріст, загальну грамотність, здорове суспільство — виступає тут водночас як внутрішня потреба і як засіб вирішення особистих проблем. У поведінковому плані харизматичні лідери ведуть націю шляхом здійснення завдань реконструювання суспільства, і пануючим стилем політичного процесу виступає поляризація політичних сил [2, 107–108].

Мобілізаційні системи виникли в ХХ столітті і виступають у двох різновидах: як популістські і елітистські. У популістських мобілізаційних системах головним учасником процесу прийняття політичних рішень розглядається не професіонал, а звичайний громадянин (обиватель). Навпаки, для елітистської мобілізаційної системи вирішальна роль у політичному житті відведена професіоналам (бюрократії).

Для популістської мобілізаційної системи характерним є існування слабкої держави із системою колегіального керівництва. В елітистській мобілізаційній системі діє сильна держава з харизматичним лідером, який поєднує риси верховного правителя, ідеолога (пророка), воєначальника і політичного лідера.

Мобілізаційні політичні системи недовговічні. Так, з лютого по жовтень 1917 р. в Росії існувала популістська мобілізаційна система, а потім до 1953 р. діяла елітистська мобілізаційна система, на зміну якій прийшла бюрократична авторитарна система.

Звичайно елітистську мобілізаційну систему характеризують як тоталітарну. Між тим, як свідчать дослідження нацистської Німеччини, фашистської Італії, Союзу РСР при Сталіні, встановлений там партійно-державний контроль над суспільством не був тотальним. При цьому дійсні відносини між суспільством і державою були скоріше розмитими, ніж чітко віддиференційованими, а партійно-державну бюрократію роздирали фракційні розколи, особисте суперництво, ідеологічні розбіжності, боротьба за владу. У реалії ні єдиному диктатору не вдалася спроба перетворити населення в однорідну масу [2, 109–112].

Перетворення однієї політичної системи в іншу обумовлено структурними, культурними і поведінковими кризами і з'являється як трансформація політичних систем.

Ключова проблема структурно-поведінкової кризи виражена в неефективності застосування законів і непокорі їм. Визначальні структури державної влади не здатні запроваджувати в життя власні рішення. Урядовим рішенням не підкоряються ні лідери, ні маси. Опозиційний рух одержує все більшу підтримку. При цьому ні державний апарат, ні населення не сприймають існуючий лад як морально обумовлений. У діях урядових закладів норми професійної етики, організаційні і процесуальні нормативи перестають дотримуватися, що призводить до деінституалізації влади. Причинами структурних криз можуть виступати такі фактори: війна, депресія, гіперінфляція, стагнація, зубожіння, стихійне лихо, демографічні проблеми і т. п.

Для культурних криз характерний конфлікт духовних цінностей і правових нормативів. Суперечності між моральними цінностями і прийняттям рішень на користь родичів, друзів, окремих чиновників і т. д. призводять до корозії інститутів влади і підсилюють опозицію, яка обіцяє чесний й ефективно діючий уряд.

Одна з причин поведінкової кризи визначається протистоянням між неефективно діючою владою й ефективним керівництвом опозиції. Інша причина виражена в необхідності боротьби державної влади з наростаючими масовими виступами людей. Третя причина представлена конфліктами поведінки, що виявляються на рівні окремих особистостей. В цілому при цьому помітний розкол суспільства у відношенні до владних й опозиційних сил [2, 139–140, 151–153].

Таким чином, трансформація політичних систем складається під впливом несумісності культурних цінностей, суспільно-політичних структур і поведінки людей. У залежності від структурних, культурних і поведінкових умов функціонування скинутого уряду і діяльності опозиції відбувається становлення нової політичної системи і відповідної їй держави.

Література

1. Чиркин В. Е. Современное государство. — М.: Междунар. отношения, 2001. — С. 312–315.
2. Чарльз Ф. Эдрейп. Сравнительный анализ политических систем. Эффективность осуществления политического курса и социального преобразования. — М.: Информ-М; Весь Мир, 2000. — 320 с.
3. Общая теория государства и права. Т. 1. Общая теория государства / Отв. ред. Д. А. Керимов, В. С. Петров. — Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1988. — С. 78–141.

УДК 340.113

*А. П. Овчинникова***ЮРИДИЧНЕ МОВЛЕННЯ:
СИСТЕМНІ ТА НЕСИСТЕМНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ**

Жодна концепція, що претендує на роль загальної теорії систем, не може ігнорувати мовну прагматику, в якій слово «система» так або інакше наповнюється сенсом. Системою є те, що задовольняє хоча б одному з визначень, які вживаються, чи одній з експлікацій терміна «система». Параметрична теорія систем визначає систему як довільну річ, коли її відношення (при іншому визначенні — якості) задовольняють певній властивості (при іншому визначенні — певному відношенню) [1, 120–121]. В означеннях важливим є саме порядок подання промови в вигляді системи: по-перше, припускається відомим, в якому сенсі даний об'єкт розглядається як система, по-друге, обирається така структура, яка відповідає передбачуваній визначеності, і, по-третє, «будь-яка річ» стає тим, чим реалізуються вибрані відношення (властивості), — системою властивостей або системою відношень.

Усіляка мова, яка промовляється, переслідує мету. Цій меті повинна відповідати деяка структура або форма мови. Форма обирається в залежності від мети, і під форму обирається матеріал. Це відповідає уявленню об'єкта як системи. Взагалі не треба знати системного підходу для того, щоб визначити мову як систему. Будь-який оратор підсвідомо цим підходом користується. Він до своєї промови ставить як до системи, бо використання системного методу може дати результат.

Як відзначено вище, яка-небудь система, а мова і є система, характеризується специфічними системними параметрами. Наприклад, кажуть: «Захарченко виголосив яскраву захисну промову». Характеристика «яскрава» не буде специфічно системною характеристикою. «Виголосив захисну промову натхненно» — теж не є специфічною системною характеристикою. Специфічно системними характеристиками будуть ті, які треба не бездумно застосовувати до будь-яких систем. Коли ми говоримо: «Його обвинувальна промова була цікавою за змістом, але він її промовляв монотонним стилем», то у даному випадку не йдеться про системну характеристику, а просто вказуються ознаки об'єкта, для якого не вимагається системного уявлення. Але в нашому прикладі ми